

Zamieranie drzewostanów sosnowych – synergia zmian

Zjawisko wieloczynnikowego zamierania drzew było dotychczas kojarzone z jesionem, brzozą, dębem, olszą, jodłą, świerkiem lub modrzewiem. Niestety w ostatnich latach problem ten zaczyna również dotyczyć sosny pospolitej.

Jest to tym bardziej niepokojące, że ten gatunek według Wielkoobszarowej Inwentaryzacji Stanu Lasu zajmuje aż 58,2% powierzchni lasów wszystkich form własności, w tym ponad 60% powierzchni w PGL Lasy Państwowe i 55% w lasach prywatnych.

Zmiany klimatyczne

Niewątpliwie jedną z głównych przyczyn intensywnego zamierania drzewostanów sosnowych są zmiany klimatyczne, których głównym wektorem jest wzrost temperatur. Według raportu Światowej Organizacji Meteorologicznej (WMO) w ciągu ostatnich 22 lat – aż 20 z nich okazało się najcieplejszych w historii. Lata 2016 i 2019 zostały w skali globu uznane za rekordowe pod względem temperatur lądów i oceanów od 1880 r., tj. od rozpoczęcia stałych pomiarów meteorologicznych. Rok 2017 jest trzecim najcieplejszym rokiem w historii, a lata 2015 i 2018 zajmują odpowiednio czwarte i piąte miejsce w tym rankingu.

Również na terenie Polski notowano w tym okresie systematyczny wzrost temperatur. Najcieplejsze lata to rok 2019 i (nieznacznie ustępujące mu pod tym względem) lata 2018 i 2015.

Początki problemów z zamieraniem sosny można datować na 2015 r., wówczas notowano rekordy wysokich temperatur. Ekstremalnie ciepło było wtedy na południu Polski, zwłaszcza na Dolnym Śląsku i Rzeszowszczyźnie, na pozostałym obszarze kraju rok ten oceniono zaś jako bardzo (lub anormalnie) ciepły. Również średnie roczne sumy opadów w całym 2015 r. (tylko 475,8 mm) oraz w sezonie wegetacyjnym (jedyne 288,4 mm) były najniższymi sumami opadów obserwowanych w ciągu ostatnich kilkunastu lat.

Sytuacja meteorologiczna nie uległa znaczącej poprawie również w 2016 roku. Tym razem centrum najwyższych temperatur w Polsce przesunęło się nad centralną i po-

łudniową część kraju (Dolny Śląsk i Mazowsze). Pod względem ilości opadów rok ten został oceniony jako normalny.

Kolejny rok również obfitował w ekstremalne zjawiska meteorologiczne. Tym razem najwyższe temperatury notowano na wschodzie i południu kraju (Rzeszowszczyzna, Mazowsze – bardzo ciepły; Dolny Śląsk – anormalnie ciepły). Pod względem wilgotnościowym rok 2017 został oceniony jako wilgotny.

Po dwóch relatywnie „chłodniejszych” latach 2018 r. został ponownie oceniony jako anormalnie ciepły. Wówczas we Wrocławiu, w Poznaniu i Warszawie wykazano ekstremalnie wysokie temperatury, a na północy i północnym-wschodzie kraju oceniono ten okres jako bardzo ciepły. Po nieco wilgotniejszych latach 2016–17, rok 2018 został oceniony jako suchy, ponieważ roczne opady w skali kraju wyniosły jedynie 80,7% średniej wartości wieloletniej.

Również kolejny rok – 2019, został oceniony jako anormalnie ciepły. Ekstremum ciepła ponownie koncentrowało się w centralnej Polsce, obejmując m.in. Wielkopolskę i Mazowsze. Należy podkreślić, że średnia temperatura roku w Polsce po raz pierwszy przekroczyła 10°C. Pod względem warunków wilgotnościowych rok 2019 został oceniony jako normalny – opady osiągnęły poziom 91% normy wieloletniej. Średnia roczna suma opadów w 2019 r. (533,3 mm) była jednym z niższych wyników w ostatnich latach. Dotyczy to również średniej sumy opadów w sezonie wegetacyjnym, która wynosiła jedynie 351,9 mm.

Zmiany zdrowotności

Powtarzająca się susza nie mogła pozostać bez wpływu na kondycję drzewostanów sosnowych. Szacunki wykazują, że sumaryczna powierzchnia lasów pod wpływem tych negatywnych zjawisk w ostatnich 5 latach wyniosła przeszło 252 tys. ha, co stanowiło

53% całkowitej powierzchni występowania wszystkich szkodliwych czynników abiotycznych i antropogenicznych. Udział suszy, wykazywanej jako główny abiotyczny czynnik szkodliwy, był również wysoki w ostatnich latach. Na ogół przekraczał 50% (aż 81% w 2016 roku). Tylko w 2017 r. udział ten spadł do 29% po sierpniowym huraganie, który całkowicie zniszczył lub częściowo uszkodził drzewostany na terenie 60 nadleśnictw wchodzących w skład RDLP w: Toruniu, Gdańsku, Poznaniu, Szczecinku, Łodzi i we Wrocławiu. Najbardziej ucierpiały wtedy lasy na terenie RDLP w Toruniu i Gdańsku. Miąższość zniszczonych drzew wyniosła 9,8 mln. m³.

Niewątpliwie największy wzrost znaczenia w kontekście zaburzeń klimatycznych w ostatnich pięciu latach dotyczył szkód wyrządzanych przez szkodniki wtórne. Już w 2015 r. pojawiły się pierwsze sygnały o wzmożonym występowaniu kornika ostrozębnego, stwierdzonego na terenie 17 nadleśnictw RDLP w Lublinie, gdzie zabiegami sanitarnymi objęto łącznie 231 ha drzewostanów sosnowych. W 2016 r. szkodnik ten został stwierdzony już na terenie 57 nadleśnictw należących do 10 regionalnych dyrekcji LP. Jego zwalczanie przeprowadzono na łącznej powierzchni 5,8 tys. ha, głównie na terenie RDLP w Lublinie – 5,2 tys. ha. W 2017 r. gradacja tego szkodnika objęła już 80 nadleśnictw (w 14 RDLP). Spadła natomiast łączna powierzchnia zabiegów sanitarnych – 4,8 tys. ha, w tym RDLP w Lublinie 3,5 tys. ha. W 2018 r. kornika ostrozębnego stwierdzono na terenie aż 148 nadleśnictw (w 14 RDLP). Zabiegi ograniczania szkód przeprowadzono głównie na terenach RDLP w Lublinie (6,6 tys. ha), Radomiu (1,2 tys. ha), Warszawie (0,5 tys. ha), Krośnie (0,4 tys. ha) oraz Poznaniu (0,3 tys. ha). W 2019 r. całkowita powierzchnia występowania tego szkodnika przekroczyła 26 tys. ha i w różnym stopniu objęła wszystkie 17 RDLP. Największą powierzchnię zagrożonych drzewostanów sosnowych wykazano na terenie RDLP w Radomiu – 11,4 tys. ha. Zabiegami sanitarnymi objęto wówczas 13,2 tys. ha drzewostanów sosnowych, w tym na terenie RDLP

w Lublinie – 5,2 tys. ha i RDLP w Toruniu – 3,6 tys. ha. Przypadek tego gatunku kornika to klasyczny przykład szkodnika, który pod wpływem zmieniających się warunków klimatycznych drastycznie zmienił swój status gospodarczy. Z typowego przedstawiciela grupy szkodników nękających zmienił się w szkodnika o dużym znaczeniu gospodarczym, który w krótkim czasie może samodzielnie zabijać całe drzewostany.

Innym przykładem szybkiej reakcji i dużej dynamiki wzrostu powierzchni występowania jest w ostatnich latach **przyplaszczek granatek**. Główne epicentrum szkód od tego gatunku stwierdzono na terenie zachodniej i północno-zachodniej Polski.

Stan drzewostanów sosnowych pogarsza fakt, że bardzo często dochodziło do współwystępowania całego zespołu szkodników wtórnych, do którego oprócz kornika ostrożnego i wymienionego wcześniej przyplaszczka granatka należą **cetyńce, żerdzianki i kornik sześciopiętka**.

Niestety to nie wszystko, gdyż pojawił się również nowy czynnik osłabiający drzewostany sosnowe – **jemiola**. O ile jeszcze w 2017 r. stwierdzono łącznie jedynie 1,4 tys. ha drzewostanów iglastych zasiedlonych przez tego półpaszyta, to już w roku 2018 raportowano o blisko 23 tys. ha zamierających drzewostanów sosnowych silnie opanowanych przez ten gatunek. Jego masowe występowanie koncentrowało się w południowej i centralnej części kraju. Przeprowadzona w 2019 r. inwentaryzacja występowania jemioli wykazała łącznie 166,7 tys. ha drzewostanów sosnowych opanowanych przez tego półpaszyta w różnym stopniu. Największe powierzchnie jej występowania stwierdzono na terenie trzech RDLP: we Wrocławiu – 30,6 tys. ha, w Lublinie 24,4 tys. ha, w Poznaniu 23,7 tys. ha. Należy przy tym podkreślić, że powierzchnia gospodarcza istotnego występowania jemioli w znacznym stopniu pokrywa się z terenami dotkniętymi skrajną suszą, jaka miała miejsce w latach 2015–19.

Oprócz owadów i jemioli na stan silnego osłabienia i w konsekwencji zamierania sosny ma wpływ występowanie patogennych grzybów. W 2016 r. w zachodniej części kraju (RDLP w Poznaniu i we Wrocławiu) odnotowano silne porażenie koron osłabionych sosen przez patogen *Diplodia sapinea* (Fr.). Drugą grupę stanowią patogeny systemów korzeniowych (opieńkowa zgnilizna korzeni i huba korzeni), które rokrocznie są

stwierdzane na powierzchni odpowiednio ok. 60 tys. ha i 80–90 tys. ha.

Opisując przyczyny zamierania drzewostanów sosnowych, należy również wspomnieć o dwóch grupach czynników stale negatywnie oddziaływujących na kondycję drzewostanów sosnowych. Pierwsza z nich to **foliofagi sosny** mimo, że w latach 2015–16 ich presja na drzewostany sosnowe była rekordowo niska – sumaryczna powierzchnia ich występowania nie przekraczała 40 tys. ha w skali kraju. Dopiero w 2017 r. nastąpił gwałtowny wzrost zagrożenia (222,2 tys. ha) związany z jednoczesnym pojawieniem się gradacji brudnicy mniszki, barczatki sosnowki i strzygoni choinówki. Również w 2018 r. zagrożenie ze strony tych trzech gatunków foliofagów sosny było wysokie – łącznie na 388 tys. ha. Dopiero w 2019 r. zaobserwowano wyraźny spadek zagrożenia ze strony tej grupy owadów do poziomu 155 tys. ha. Znaczenie osłabienia drzewostanów przez foliofagi jest tym istotniejsze dla ich stanu w przyszłości, im dłużej trwa regeneracja strat w aparacie asymilacyjnym drzew, co w sytuacji permanentnej suszy i deficytu wody w glebie przebiega zbyt powolnie, dając szansę gatunkom dobijającym na eliminację dużej ilości drzew z drzewostanu.

Skutki

Oddziaływanie wszystkich czynników – najpierw osłabiających, a potem prowadzących do zamierania sosny – widoczne jest w ilości drewna pozyskiwanego z drzewostanów sosnowych w ramach cięć sanitarnych. Ogółem w latach 2015–19 pozyskano 20,9 mln m³ posuszu oraz złomów i wywrotów sosnowych. Szkody powodowane przez zespół szkodników wtórnych i czynników abiotycznych koncentrowały się na terenach RDLP: w Toruniu (5 mln m³ posuszu oraz złomów i wywrotów), Katowicach (2,2 mln m³), Poznaniu (1,9 mln m³) oraz w Szczecinie, Gdańsku i we Wrocławiu (po 1,3 mln m³ w każdej z wymienionych RDLP), a także w Lublinie (1,2 mln m³). O ile na terenie RDLP w Toruniu dominowały szkody spowodowane przez huragan, to na terenie pozostałych RDLP zwraca uwagę sukcesywny wzrost miąższości posuszu pozyskiwanego w zamierających drzewostanach sosnowych. O ile w 2015 r. w takich drzewostanach pozyskano go tylko 0,6 mln m³ w skali kraju, to już w 2019 r. miąższość posuszu osiągnęła poziom 2 mln m³. Może to świadczyć o stale postępujących wieloczynni-

kowych procesach zamierania i rozpadu starszych drzewostanów sosnowych.

Diagnoza

Zamieranie sosny jest niewątpliwie klasycznym przykładem wieloczynnikowego procesu chorobowego, w którym można wyróżnić (zgodnie z teorią Maniona) czynniki predysponujące (w tym przypadku zmiany klimatyczne), czynniki inicjujące (wielokrotnie powtarzająca się susze) oraz grupę czynników współuczestniczących (foliofagi, patogeny systemów korzeniowych i koron oraz jemiola), a na koniec – dobijające (aktualnie są to głównie kornik ostrożny i przyplaszczek granatek). Sam przebieg procesów synergicznego oddziaływania i wzajemnego napędzania się kompleksu abiotycznych i biotycznych czynników oddziaływujących negatywnie na ekosystemy leśne nie jest czymś nowym. Niestety w tym przypadku istotna jest skala osłabienia drzewostanów sosnowych wynikająca z niedoboru wody i permanentnego występowania tzw. kompleksu posuchy. Prognozy w tym zakresie nie są pozytywne, gdyż w dalszym ciągu istnieje duże prawdopodobieństwo pogłębiania się i nasilania procesu zamierania drzewostanów sosnowych objętych tymi procesami. Dlatego też niezwykle istotne są wszelkie działania zmierzające z jednej strony do ograniczania wpływu znanych już czynników współuczestniczących (foliofagów, szkodników wtórnych, patogenów), z drugiej strony zaś możliwie najlepsze rozpoznanie roli czynników dotychczas słabo poznanych, jakim jest obecnie jemiola (półpaszyt niepowodujący do tej pory istotnych szkód w drzewostanach sosnowych). Należy również pamiętać o możliwości pojawienia się nowych czynników/organizmów obecnie uznawanych za niegroźne, które mogą znaleźć dogodne warunki do rozwoju i w rezultacie doprowadzić do nasilenia procesu zamierania drzewostanów sosnowych (np. węgorzek sosnowiec). ☉

Tomasz Jabłoński, Artur Rutkiewicz (IBL), Aldona Perlińska, Kamil Szpakowski (DGLP)

Artykuł powstał w ramach realizacji projektu – „Zagrożenia ekosystemów leśnych – kłęski i przeciwdziałanie”, dofinansowanego ze środków NFOŚiGW. Za jego treść odpowiada wyłącznie Instytut Badawczy Leśnictwa.

Narodowy Fundusz
Ochrony Środowiska
i Gospodarki Wodnej